

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ

ДО РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

У статті розглянуті психологічні особливості підготовки вчителів до роботи з обдарованими учнями, найважливіші особистісні та професійні властивості вчителів. А також вимоги до вчителів з боку обдарованих учнів – бажані особистісні характеристики та професійні компетенції. Відповідні компетенції досягаються у навчальних курсах, які сконцентровані на особливостях і потребах обдарованих, творчому вирішенні освітніх проблем, орієнтуванні та консультуванні обдарованих та їх батьків, науково-дослідних програмах і практикумах для вчителів. Також розглянуті такі напрямки вдосконалення підготовки вчителів обдарованих: повна професійна освіта; курси підвищення кваліфікації та короткотермінове навчання; практичні заняття, тренінги та майстер-класи для педагогів за окремими напрямками; використання наставницьких (менторських) програм.

Ключові слова: обдаровані учні, вчителі для обдарованих, характеристики вчителів обдарованих учнів.

Снежная М.А.

Психологические особенности подготовки учителей

к работе с одаренными учениками

В статье рассмотрены психологические особенности подготовки учителей для работы с одаренными, важнейшие личностные и профессиональные свойства учителей. А также требования к учителям со стороны одаренных учеников - желаемые личностные характеристики и профессиональные компетенции. Соответствующие компетенции достигаются в учебных курсах, которые сконцентрированы на особенностях и потребностях одаренных, творческом решении образовательных проблем, консультировании одаренных и их родителей, научно-исследовательских программах и практикумах для учителей одаренных. Также рассмотрены такие направления совершенствования подготовки учителей, одаренных: полное профессиональное образование; курсы повышения квалификации и краткосрочное обучение; практические занятия, тренинги и мастер-классы для педагогов по отдельным направлениям; использование наставнических (менторских) программ.

Ключевые слова: одаренность, одаренные ученики, учителя для одаренных, характеристики учителей для одаренных.

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Важко перебільшити важливість постаті вчителя у навчальному процесі, але не всі гарні звичайні шкільні вчителі водночас є гарними вчителями для обдарованих. Учитель створює мету, допомагає в формуванні цінностей, обирає методи та стратегії навчання, і, найголовніше, слугує взірцем для

обдарованих учнів. Водночас обдаровані учні реагують з ворожістю або образою, коли вчителі намагаються тиснути на них. Досліджуючи Нобелівських лауреатів Л. Шавініна зауважила, що кожен з них мав як мінімум одного унікального вчителя у школі [1]. Отже, винятковість демонстрували ті вчителі, які були захоплені предметом, що вони викладали, і які використовували нетипові методи викладання, забезпечуючи передове, поглиблене та прискорене навчання. За словами Нобелівських лауреатів, їх педагоги були обдарованими і неперевершеними вчителями, котрі використовували ігровий підхід. Вони також виявляли глибокий інтерес до своїх учнів, спонукаючи їх досягати успіху завдяки натхненню та інтелектуальному ризику. Ці вчителі були готові йти далі звичайної шкільної практики і займатися додатковою роботою із учнями. Усе разом з гарним сімейним середовищем значно вплинуло на розвиток наукових талантів майбутніх Нобелівських лауреатів [1, с. 24].

Мета статті – розглянути особливості психологічної готовності вчителів для навчання обдарованих та визначити вимоги щодо їх професійної підготовки та сформованості відповідних компетенцій.

Виклад основного матеріалу. Вимоги щодо кваліфікації вчителів, які працюють з обдарованими та проблеми їх підготовки досліджували О. Матюшкін, Н. Лейтес, Т. Паніна, В. Рибалка, В. Шадріков, Р. Семенова, Д. Корольов [2]. У переліку характеристик, які описують постать вчителя для обдарованих, складеному ще у першій половині ХХ ст. Д. Бентлі та Г. Керрол відмічають, що вчителі для обдарованих повинні бути в захваті від навчання, максимально компетентними в освітніх методах, без егоїзму і ревнощів; мають бути видатними, але скромними. А також вони потребують спеціальної підготовки до навчання обдарованих і мати попередній досвід викладання [3].

Н. Девіс [3, р. 190] опитав шістдесят обдарованих учнів щодо важливих рис та характеристик вчителів, котрі їх навчають. Уподобання обдарованих були цілком зрозумілі. Вони вважали найважливішими професійні та

особистісні властивості вчителів, а саме:

1. компетентність та інтерес до навчання 98%;
2. надзвичайне знання у викладанні окремого предмета 95%;
3. демократизм 92%;
4. широкі інтереси 85%;
5. використання визнання і похвали 88%;
6. гнучкість 90%;
7. справедливість і неупередженість 93%;
8. почуття гумору 90%;
9. інтерес до проблем людей 83%;
10. приємність зовнішнього вигляду та манер 79%.

Вочевидь, такі професійні характеристики, як зацікавленість у навчанні та компетентність у викладанні, були важливіші за особистісні. Ще один спосіб вивчити характеристики вчителів обдарованих дітей запропонував К. Мейкер, він розділив характеристики на такі групи: світоглядні, особистісні та професійні [3].

Світоглядні характеристики важливі, тому що те, як вчителі розглядають освіту, впливає на їх підходи до навчання. Наприклад, вчитель, який вважає, що освіта для обдарованих учнів у спеціальних класах або спеціальних школах створює елітарні групи, може негативно ставитися до подібних програм. Коли вчитель бачить в обдарованості сукупність високого інтелектуального потенціалу, учбового обов'язку, високих досягнень і творчості, він прагне у навчанні зосередитися на предметі. Навпаки, вчитель, який розглядає обдарованість як складову індивідуальних сильних і слабких сторін буде викладання з акцентом на особистість обдарованого учня. Деякі дослідники виокремлюють інші групи характеристик: когнітивні, особистісні та педагогічні [2].

Конфлікти, що виникають між вчителями та обдарованими учнями вивчав Р. Стром [2]. Вчителі часто думають, що обдаровані студенти можуть зробити все самостійно, і тому вони ігнорують їх. Вчителі іноді мають тенденцію вважати, що поки обдаровані студенти отримують високі оцінки і не мають неприємностей, не варто цікавитися їх проблемами. У результаті таких міркувань, обдаровані учні можуть стати відчуженими і навчатися нижче своїх можливостей. Також вчителі можуть мати когнітивні труднощі з креативністю на заняттях у випадках, коли вчителям самим доводиться її демонструвати. Водночас, творчі і талановиті учні повідомляють про випадки, в яких вони були зневажені і взяті на глум. Більш того, ставлення вчителів не обов'язково повинне бути негативними, щоб завдати шкоди. Наприклад, вчителі вірять, що обдаровані діти можуть і будуть робити все найкращим чином і, отже, ставляться до них упереджено: як тільки це сприятливе ставлення формується, воно підтримується, незважаючи на суперечливу наочну інформацію. Отже, надмірно оптимістичні і нереалістичні очікування так само шкідливі для навчання обдарованих, як і негативне ставлення до них.

Такі професійні характеристики вчителів, як здатність використовувати навички групової роботи, передові методи і стратегії в певній предметній області, а також володіння знаннями комп'ютерних наук, можуть бути здобуті шляхом підвищення кваліфікації. Ще один список професійних критеріїв був складений у США. Список включає в себе використання методів навчання, збагачення досвіду, а також застосує методи оцінювання відповідно до потреб та інтересів окремих обдарованих студентів. Крім того, декілька штатів в даний час провадять тестування професійної компетенції вчителів щодо: 1) стратегії поглиблення навчання обдарованих учнів, 2) навички їх супроводження та консультування, 3) знання і розуміння психології обдарованих учнів. Державні критерії освітнього департаменту розділені на десять груп професійних характеристик або груп компетенцій, таких як:

1. оцінка обдарованості учня;

2. знання про природу і потреби обдарованих;
3. використання даних оцінювання в плануванні індивідуальних програм для обдарованих;
4. знання навчальних програм та моделей, що мають стосунок до освіти обдарованих;
5. знання і здатності використовувати групову динаміку;
6. знання різних труднощів та проблем обдарованих;
7. інтерес і схильність вчителів до зростання власної ефективності;
8. знання правил і законів щодо обдарованих дітей,
9. знання і здатність консультувати обдарованих учнів та їх батьків,
10. знання сучасних тенденцій і розробок в освіті обдарованих.

Каліфорнійські критерії для вчителів обдарованих передбачають:

1) *обізнаність* - володіння глибокими знаннями, в тому числі високим рівнем знань в одній галузі, розуміння суміжних областей, і розуміння того, як знання з різних галузей можуть бути застосовані в аналізі і в досягненні вирішення проблем; 2) *гнучкість* у відтворенні та реструктуризації навколишнього середовища, при використанні матеріалів та обладнання, у структуруванні навчання з огляду на особистісні потреби учнів класу, у плануванні та модифікації уроків, щоб отримати користь із «моменту» або слушної нагоди для навчання. Вчителі, які володіють цими здібностями, зможуть бути високопрофесійними особистостями, які є життєвим зразком для учнів, стимулюють їх інтерес і використовують вікові особливості допитливого дитячого розуму. Але особисті властивості вчителів, ймовірно, найменш піддаються зміні. Особисті якості, які притаманні гарним вчителям: мотивація, упевненість в собі, почуття гумору, терпіння, широкі інтереси. Буває, що вчителі не в змозі продемонструвати особистісні характеристики, необхідні для роботи з обдарованими: розуміння і прийняття самого себе, широкі інтелектуальні інтереси, відповідальність за власну поведінку та її

наслідки .

Запитавши обдарованих школярів щодо особистих характеристик ідеального вчителя, отримали портрет людини, що розуміє їх, має почуття гумору; веселої, шанобливої, терплячої та гнучкої. Від вчителя очікують співпереживання, терпимості, самореалізації та ентузіазму [2]. Вчителі, які мають найбільшу привабливість для обдарованих — це ті, хто має віру в молодих людей і любить учнів. Такі вчителі діють з переконанням, що всі люди природно здібні і мають високий потенціал. Під гарним керівництвом учень може самостійно прийняти найбільш принципові рішення — вибір способу життя та світогляду.

Є багато способів, якими вчителі можуть стати більш ефективними в роботі з обдарованими дітьми та молоддю. У педагогічних університетах і коледжах існують навчальні курси, а місцеві освітні установи можуть запропонувати навчальні семінари. Утім, незважаючи на проходження програми підготовки вчителів, немає абсолютної гарантії успіху в роботі з обдарованими студентами, якщо вчителі не привносять в роботу свої знання, розуміння, і досвід.

У США існують десятки програм для коледжів і університетів, які пропонують курси навчання для педагогів, що працюють з обдарованими. Комітет з професійної підготовки від Національної асоціації задля обдарованих дітей (NAGC) визначив систему професійних стандартів у освіті вчителів для обдарованих. Ці стандарти сприяють розвитку освіти та забезпечують основу взаємодії та діалогу між програмами. Також прийняття стандартів для затверджених освітніх програм виконує найважливішу функцію забезпечення мінімально достатньої професійної підготовки. Але гарантія засвоєння особливих прийомів роботи з обдарованими, — не єдина мета стандартів. Професійні стандарти можуть гарантувати, що педагоги на різних рівнях були ознайомлені із суттєвою інформацією у теоретичних і прикладних аспектах. Програми навчання повинні встановити узгоджений, всебічний і наочний навчальний план, який розглядає основні напрями

навчання обдарованих дітей. Навчальна програма повинна об'єднувати теорію, практику і дослідження в кожній галузі навчання. Установи, які пропонують програми для вчителів обдарованих дітей повинні бути забезпечені адекватними кадровими та матеріальними ресурсами і коштами для реалізації усіх рівнів навчання.

У сфері розвитку навчальних програм є кілька напрямків, які потребують продовження дослідження: потреба в програмах, які стосуються навичок лідерства та побудови кар'єри для обдарованої особистості; потреба в набутті практичного досвіду вчителями та учнями у різних культурних та суспільних сферах. Програми для підготовки викладачів обдарованих на рівні магістра у США, як правило, заснована на компетентності, тобто на:

1. знанні особливостей і потреб обдарованих;
2. навичках у розвитку окремих когнітивних здібностей та мислення в цілому;
3. знанні афективних та пізнавальних потреб обдарованих;
4. здатності до творчого вирішення будь-яких проблем;
5. можливості розробки матеріалів для особливо обдарованих;
6. можливості використовувати індивідуальні стратегії навчання;
7. можливості продемонструвати відповідні методи і матеріали навчання для обдарованих;
8. здатності консультивати обдарованих учнів та їх батьків;
9. можливості здійснювати дослідження у класі.

Наведені вище компетенції досягаються в ряді курсів, в тому числі таких, які зосереджені на особливостях і потребах обдарованих, творчому вирішенні освітніх проблем, орієнтуванні та консультивання обдарованих і їх батьків, науково-дослідних програмах та практикумах для вчителів обдарованих. Багато навчальних програми засновані на визначенні потреб обдарованих учнів завдяки безпосередньому досвідові вчителя роботи з

обдарованими.

Тренінги для вчителів обдарованих проводяться в США у шкільних округах, державних освітніх відомствах, коледжах і університетах і відрізняються від основних програм магістратури тим, що навчальні заняття пропонують роботу з конкретними цілями. Приміром, розвиток навичок креативного мислення, комунікації, і творчості; розвиток лідерства; методи роботи з неуспішними учнями; розробка стратегій для зниження рівня стресу. Д. Рензуллі зауважив про три основні напрямки навчання педагогів: 1) стиснення великої кількості актуальної інформації протягом відносно короткого періоду навчання; 2) забезпечення структури знань щодо різних викладацьких стратегій, 3) забезпечення серії майстер-класів, які можуть бути проведені педагогами у своїх навчальних закладах. Перевага навчальних пропозицій Д. Рензуллі в тому, що семінари для педагогів та університетські курси мають вийти за межі суто інформативних концепцій та інструментів для безперервного навчання вчителів для обдарованих [4].

Використання наставницьких (менторських) програм є сьогодні одним з найбільш ефективних умов удосконалення виховання і навчання обдарованих учнів у США. Взаємовідносини з наставником дають можливість обдарованим молодим людям вирішити такі проблеми, як планування майбутньої кар'єри, розвиток здатності до виявлення пріоритетів і до постановки довгострокових цілей. Наставник виступає як радник, консультант, є моделлю поведінки для учня, при необхідності грає роль критика, якщо це може полегшити досягнення учнем поставлених цілей.

Менторство як особлива форма роботи з обдарованими дітьми вже протягом тривалого часу використовується у європейській та американській системі освіти обдарованих. Менторство здійснюється в декількох видах: ментори можуть залучатися періодично до роботи з групою або окремими обдарованими учнями для того, щоб розширити їх знання про світ професій та спеціальностей, або вони можуть систематично працювати з малою групою або одним учням над проектом протягом якогось часу. Класичний вид

менторства пов'язаний з історичним розумінням цього терміна - наставник, порадник – це той, ким учень захоплюється, кому прагне наслідувати, хто впливає на його життя (митці, спортсмени, політики). Менторство дає школярам не тільки знання та вміння, воно сприяє формуванню позитивного образу Я та адекватної самооцінки, розвитку здібностей до лідерства і умінь соціальної взаємодії, допомагає встановлювати тривалі дружні стосунки з однолітками і сприяє творчим здобуткам. Найважливіша особливість менторства, що відповідає одній з важливих потреб обдарованих дітей, це можливість подолати розрив між класною кімнатою і навколишнім світом, взяти участь в реальному житті не чекаючи закінчення школи.

Висновки. Надзвичайно красномовним виявився американський експеримент, в якому дослідники навмисно ввели в оману шкільних педагогів щодо розумових здібностей учнів і назвали інтелектуально обдарованими випадково вибраних учнів [5]. Наступного року повторне тестування дозволило зафіксувати реальне поліпшення показників розумового розвитку зазначених учнів. Цей експеримент підтвердив дидактичну закономірність, яка полягає в тому, що саме зусилля педагога, його підготовленість і визначають можливості розвитку здібностей учнів. Тому проблема професійної підготовки педагогів до роботи з обдарованими дітьми надзвичайно актуальна в теорії і практиці сучасної освіти і потребує подальших досліджень.

Багато шкіл могли б запропонувати сучасні освітні програми для обдарованих, якщо б вони мали фахово відповідних вчителів. Ця проблема ускладнюється усвідомленням того, що невелика кількість установ педагогічної освіти має курси для підготовки вчителів, які зацікавлені у навчанні обдарованих. У загальноосвітній системі для обдарованих багато різних людей можна вважати викладачами обдарованих, бо вони відіграють важливу роль в освіті обдарованих. Це, приміром, поважні люди місцевої громади, що можуть бути наставниками – культурні діячі, вчені, політики, спортсмени. Домашніми вчителями можна вважати батьків. Також вчителями можна вважати додатковий персонал шкіл, психологів та консультантів, які

суттєво впливають на розвиток обдарованих учнів. Але всі вони потребують достатніх знань та вмінь задля сприяння гармонійному розвитку обдарованої особистості, відтак – певного рівня навчання та кваліфікації у цій сфері, а також сформованих духовно-моральних засад особистості педагога. Зарубіжний досвід професійної підготовки педагогів, що працюють з обдарованими дітьми, надзвичайно різноманітний і може суттєво покращити ефективність вітчизняної системи освіти.

Список використаних джерел:

1. Shavinina Larisa The Role of Parents and Teachers in the Development of Scientific Talent: Lessons from Early Childhood and Adolescent Education of Nobel Laureates / Gifted and Talented International // Larisa V. Shavinina — Vol. 28, Num. 1, August, 2013 — P. 11-24
2. Семенова Р.О. Корольов Д.К. Теоретико-методологічні основи розробки системи підготовки педагогів до роботи з обдарованими дітьми та молоддю / Психологія обдарованост –Т. VI , вип 9 – К. 2013
3. Sisk, Dorothy Creative teaching of the gifted McGraw-Hill, 1987
4. International Handbook on Giftedness // Ed. Larisa V. Shavinina. — Springer, 2009
5. Молоков Д.С. Подготовка педагогов к работе с одаренными детьми за рубежом [Електронний ресурс] / Д. С. Молоков – Режим доступу: <http://www.eaicudar.ru/stati/Statya6.html>

Spisok vikoristanih dzherel:

1. Shavinina Larisa The Role of Parents and Teachers in the Development of Scientific Talent: Lessons from Early Childhood and Adolescent Education of Nobel Laureates / Gifted and Talented International // Larisa V. Shavinina — Vol. 28, Num. 1, August, 2013 — P. 11-24
2. Semenova R.O. Korol'ov D.K. Teoretiko-metodologichni osnovi rozrobki sistemi pidgotovki pedagogiv do roboti z obdarovanimi dit'mi ta moloddju / Psihologija obdarovanost –Т. VI , vip 9 – К. 2013
3. Sisk, Dorothy Creative teaching of the gifted McGraw-Hill, 1987
4. International Handbook on Giftedness // Ed. Larisa V. Shavinina. — Springer, 2009
5. Molokov D.S. Podgotovka pedagogov k rabote s odarennyimi det'mi za rubezhom [Elektronnij resurs] / D. S. Molokov – Rezhim dostupu: <http://www.eaicudar.ru/stati/Statya6.html>

Psychological features of teacher training for work with gifted students

In this article qualifications for teachers of the gifted were discussed, and these characteristics were divided into philosophical, professional, and personal characteristics. Philosophical characteristics were deemed important, because the ways in which teachers view education affects their approach to students and the classroom. Teachers of the gifted need to reflect a cooperative, democratic attitude and have a competency and interest in learning. Professional characteristics are strategies to maximize the learning of gifted students, guidance and counseling skills, and knowledge and awareness of the psychology of the gifted student. Personal characteristics include empathy, tolerance of ambiguity, authenticity, congruency, self-actualization, and enthusiasm. Programs at the M.A. level were discussed. These programs consist of four parts: (1) professional education, (2) specialization courses, (3) liberal arts, and (4) practicum or field experiences.

In-service training was defined as short-term training, and the suggestions for planning effective experiences for teachers were outlined. A unique consortium effort to meet a specific in-service need of planning advanced placement courses in biology was covered.

Mentors and parents as teachers was discussed and the role of mentors and parents was defined. Techniques for bringing more precision to the mentoring process were listed: (1) attending, (2) responding, (3) personalizing, and (4) initiating. The role of teachers, mentors and parents in gifted programs was covered, with emphasis on the need for continuous interaction and dialogue for advice, support, and help to provide for full growth and development of gifted students.

Key words: giftedness, teacher training, gifted students.